

An Analytical Examination of Muslims' Belief in the Prophetic and Fatimid Lineage of the Promised Mehdi until the Beginning of the Minor Occultation with Emphasis on Imamiyah

Reza Baradaran¹

Nematollah Safari Foroushani²

Received: 09/10/2021

Accepted: 17/11/2021

Abstract

The belief in the Promised Mehdi can be considered as one of the most common features of most Muslim groups. In the meantime, and in various areas of beliefs related to Imam Mahdi, the issue of his lineage has always been considered. One of the most important teachings is his prophetic and Fatimid lineage, namely the connection of the Mahdi descent with the Prophet of Islam and Lady Fatima. Dealing with this issue will be necessary and useful because it will help to develop the history of thought and analytical studies in Mahdavi's views. Considering the interest of different groups in this issue in the first centuries, it will be useful for examining the Mahdavi efforts of social currents. According to what has been said, this study seeks to identify the efforts of Muslims, especially Imamis about Prophetic and Fatimid lineage of Imam Mahdi and to observe the course of this belief considering the social contexts before the

1. PhD student in Islamic Education Training, Islamic History and Civilization, Qom, Iran (Corresponding Author). gmail.com@r.baradaraan.

2. Professor of Imam Khomeini Islamic History, Tradition and Civilization Complex, affiliated with the Al-Mustafa International University, Qom, Iran. nsafari8@gmail.com.

* Baradaran, R. & Safari Foroushani, N. (1400 AP) An Analytical Examination of Muslims' Belief in the Prophetic and Fatimid Lineage of the Promised Mehdi until the Beginning of the Minor Occultation with Emphasis on the Imamiyah, *Journal of Mahdavi Society*, 2(3), pp. 148-173.

DOI: 10.22081/JM.2021.62062.1037

minor occultation, by analyzing the information obtained from the first historical and hadith sources, and by using the methods and principles accepted in historical studies and sciences involved such as theology and hadith. It seems that the concern for the prophetic lineage of the Mahdi is an accepted idea for most of the promised groups, and each of them tried to somehow connect itself to the Prophet. Therefore, the Mahdi Fatimid lineage and the Ahl al-Bayt emphasis on this issue, which was probably in opposition to the activities of the Keysanians, gradually became a fundamental belief for all Muslim groups.

Keywords

Mahdi, Mahdism, Mahdi lineage, Mahdi prophetic lineage, Mahdi Fatimid lineage.

بررسی تحلیلی باورمندی مسلمانان به تبار نبوی و فاطمی مهدی

موعود علیه السلام تا آغاز غیبت صغری با تأکید بر امامیه

رضا برادران^۱ نعمت‌الله صفری فروشانی^۲

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۷

چکیده

باور به مهدی موعود علیه السلام را می‌توان یکی از مهم‌ترین نقاط اشتراک در اکثر گروه‌های مسلمان دانست. در این میان و در عرصه‌های متنوع باورداشت‌های مرتبط با مهدی، موضوع تبار او نیز همواره مورد اهتمام بوده است که یکی از مهم‌ترین آموزه‌ها، تبار نبوی و فاطمی او یعنی اتصال نسب مهدی به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و حضرت فاطمه علیها السلام است. پرداختن به این موضوع از آن جهت ضروری و پرفایده خواهد بود که به توسعه مباحث تاریخ فکر و بررسی‌های تحلیلی در باورداشت‌های مهدوی کمک خواهد کرد؛ چنان‌که با توجه به اهتمام گروه‌های مختلف به این مسئله در سده‌های نخست، در بازخوانی کوشش‌های مهدوی جریان‌های اجتماعی سودمند خواهد بود. بنابر آنچه گفته شد این تحقیق از رهگذر بهره‌گیری از تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌دست آمده از مصادر نخستین تاریخی و حدیثی و غیره و با بهره‌گیری از روش‌ها و اصول پذیرفته‌شده در مطالعات تاریخی و علوم درگیر مانند کلام و حدیث بر آن است که میزان اهتمام مسلمانان، به‌ویژه امامیان را در مورد نسب نبوی و فاطمی مهدی بازنشانی کند و سیر این

۱. دانش‌آموخته دکترای مدرسی معارف اسلامی، گرایش تاریخ و تمدن اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول).

r.baradaraan@gmail.com

۲. استاد مجتبع عالی تاریخ، سیره و تمدن اسلامی امام خمینی علیه السلام وابسته به جامعه المصطفی‌العالمیه، قم، ایران.

nsafari8@gmail.com

* برادران، رضا؛ صفری فروشانی، نعمت‌الله. (۱۴۰۰). بررسی تحلیلی باورمندی مسلمانان به تبار نبوی و فاطمی مهدی موعود تا آغاز غیبت صغری با تأکید بر امامیه. دوفصلنامه علمی - تخصصی جامعه مهدوی، ۲(۳)،

DOI: 10.22081/JM.2021.62062.1037

صص ۱۴۸-۱۷۳.

باور را با در نظر گرفتن بسترهای اجتماعی تا قبل از غیبت صغری رصد کند. به نظر می‌رسد اهتمام به نسب نبوی مهدی، انگاره‌ای پذیرفته‌شده برای اکثر گروه‌های موعودگرا است و هر کدام تلاش می‌کردند تا به نوعی خود را به پیامبر صلی الله علیه و آله متصل سازند؛ چنان‌که نسب فاطمی مهدی و تأکید اهل بیت علیهم السلام بر این موضوع که احتمالاً در جهت تقابل با فعالیت‌های کیسانیان بود، کم‌کم به باوری بنیادین برای تمام گروه‌های مسلمان بدل شد.

کلیدواژه‌ها

مهدی، مهدویت، نسب مهدی، تبار نبوی مهدی، تبار فاطمی مهدی.

مقدمه

مهدی موعود علیه السلام به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آرمان‌های جامعه اسلامی از دیرباز یعنی از همان زمان ظهور اسلام تا کنون مورد توجه بوده است. نشانه‌هایی از باور به این موعود دادگستر، تقریباً در تمامی فرقه‌های مسلمان دیده می‌شود که البته در این میان، بعضی از این گروه‌ها همچون امامیه، اهتمامی فزون‌تر بدان داشته و جایگاهی بنیادی‌تر برای مهدی را در نظر گرفته‌اند؛ البته روشن است که مراد از مهدی در اینجا لزوماً به معنای امام مهدی علیه السلام یعنی امام دوازدهم شیعیان امامی نیست، بلکه مراد همان مهدی موعودی است که در روایات نبوی از آن یاد شده و تمامی گروه‌های مسلمانان چشم به ظهور او دوخته بودند.

در بین ساحت‌های گوناگون باور به مهدی و مهدویت، همواره موضوع تبار او یعنی اینکه مهدی از نسل چه کسی خواهد بود، توجهات فزون‌تری را به خود جلب کرده است. این موضوع هم در عرصه میراث حدیثی مسلمانان اعم از شیعه و اهل سنت و هم در عرصه گفتگوها و مباحثات فرق و البته مناظرات قدرت، حضور پررنگی داشته است. در این میان، دو مسئله در تبار مهدی یعنی نبوی بودن و فاطمی بودن او و به بیان دیگر، اتصال نسب مهدی به پیامبر صلی الله علیه و آله و حضرت زهرا علیها السلام از اهمیت بسزایی برخوردار بوده است.

در این تحقیق برآنیم تا این دو مسئله را در باور مسلمانان، به‌ویژه امامیان واکاوی کنیم و علاوه بر توجه به روایات این باب، رگه‌هایی از باورمندی به این موضوع را در همان عهد حضور ائمه علیهم السلام رصد کنیم. علت انتخاب این بازه بدان جهت است که در عصر غیبت و با توجه به مشخص شدن مصداق مهدی موعود در قامت امام دوازدهم علیه السلام نسب نبوی و فاطمی مهدی نیز برای شیعیان امامی محرز گشته است؛ اما باید دید که تا چه اندازه این باور در میان امامیان در عصر حضور ائمه علیهم السلام یعنی زمانی که هنوز مهدی موعود علیه السلام برای امامیه مصداقی مشخص نیافته بود، نهادینه گشته است. زمانه‌ای که کمتر در مطالعات مهدوی مورد توجه بوده یا صرفاً بر روایات موجود در این عصر بسنده شده است.

با توجه به آنچه گفته شد، سؤال اصلی تحقیق پیش رو از این قرار است که مسلمانان، به‌ویژه امامیان در عهد حضور ائمه علیهم‌السلام یعنی تا سال ۲۶۰ از چه باوری درباره اتصال نسب مهدی به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حضرت زهرا علیها‌السلام برخوردار بوده‌اند؟ باید دید آیا این باور سیر خاصی را تجربه کرده و در مقاطعی با توجهات بیشتر یا کمتری روبرو بوده است یا خیر؟

گذشته از آنکه واکاوی موضوع یادشده در بسترشناسی جامعه امامی در عصر حضور ائمه علیهم‌السلام براساس باورداشت‌های مهدوی، از جمله نسب او مفید و حتی ضروری خواهد بود، به بازخوانی جریانات اجتماعی و رخداد‌های سیاسی براساس باورمندی به اتصال نسب مهدی به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حضرت زهرا علیها‌السلام نیز کمک خواهد کرد؛ چه آنکه این تحقیق به دیگر گروه‌های شیعه و حتی عموم مسلمانان نیز توجه داشته است؛ پس درنهایت می‌توان تحلیل‌هایی واقع‌بینانه‌تر از تأثیر گزاره‌های مهدوی و در اینجا نسب مهدی بر حرکت جریان‌های اجتماعی ارائه کرد.

گفتنی است یکی از مهم‌ترین ضرورت‌ها در پرداختن به این مسئله، فقدان یا دست‌کم نقصان بررسی‌های تاریخی در حوزه باورهای مهدوی به‌صورت کلی و به‌ویژه در اعتقادات امامیان در عصر حضور ائمه علیهم‌السلام و قبل از میلاد موعود امامیه است. هرچند برخی از آثار به‌صورت کلی به نسب مهدی توجه داشته‌اند که برای نمونه می‌توان به «نسب‌شناسی تحلیلی امام مهدی علیه‌السلام از منظر فریقین» در نشریه مشرق موعود از سید تقی واردی (واردی، ۱۳۹۷، صص ۱۶۷-۲۰۶) اشاره کرد. گاه در میان برخی از پژوهش‌ها مشاهده می‌شود که به بررسی‌های سندی درباره روایات نسب پرداخته‌اند که می‌توان از «بررسی و نقد تبارشناسی امام مهدی علیه‌السلام در روایات اهل سنت» اثر علی ربانی گلپایگانی (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۵، صص ۵-۲۰) و «بررسی سندی و فقه‌الحدیثی احادیث تبیین‌کننده نسب حضرت مهدی علیه‌السلام در منابع روایی اهل سنت» نگاشته فرهاد منایی و مجید معارف (منایی و معارف، ۱۳۹۸، صص ۲۳۹-۲۶۰) یاد کرد. دیگر آنکه برخی از آثار نیز به واکاوی‌های تاریخی درباره نام پدر مهدی پرداخته‌اند که برای نمونه می‌توان به «نقدی بر ادعای همنامی پدر پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و پدر مهدی موعود» نوشته «عبدالرحمن باقرزاده» (باقرزاده، ۱۳۹۷، صص ۶۹-۸۹) پرداخت.

به رغم ارزشمندی آثار یادشده، باز هم نمی‌توان از انجام این پژوهش چشم‌پوشی کرد. از آنجا که نگاه ویژه به امامیه، آن هم در عصر حضور، در این آثار یا وجود ندارد یا بسیار کمرنگ است. همچنین کمتر به رویکردهای تحلیلی درباره نسب مهدی با نگاهی به حوادث تاریخی توجه شده است. در ضمن این آثار به اندازه کافی به نسب نبوی و فاطمی مهدی نپرداخته‌اند؛ بنابراین با وجود پیشینه یادشده، از انجام این پژوهش گریزی نخواهد بود.

از آنجا که نوشتار پیش رو عمدتاً به اتصال مهدی به پیامبر اسلام ﷺ و حضرت زهرا علیها السلام نظر دارد، مباحث در دو بخش تبار نبوی مهدی و تبار فاطمی او عرضه می‌شود و سپس در پایان نتیجه خواهد آمد.

۱. تبار نبوی مهدی

به نظر می‌رسد امامیان در عصر حضور با توجه به احادیث متعددی که از پیامبر اسلام ﷺ به یادگار مانده بود، مهدی را از فرزندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌دانستند؛ چنان که در این روایات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم صراحتاً مهدی را از «اهل بیت» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، صص ۴۰۷-۴۰۸ و ج ۵، ص ۲۷۹؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۵؛ قاضی نعمان، ۱۴۰۹، ج ۳، صص ۳۵۵-۳۵۶، ۳۶۰، ۳۸۵ و ۴۰۱) و «عترت» خویش (قاضی نعمان، ۱۴۰۹، ج ۳، صص ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۵ و ۳۹۸-۳۹۹؛ خزاز، ۱۴۰۱، صص ۱۳۱-۱۳۲؛ طوسی، ۱۴۱۱، صص ۱۸۰، ۱۸۶ و ۱۸۸) و با عبارت واضح‌تر از «فرزندان خود» (قاضی نعمان، ۱۴۰۹، ج ۳، صص ۳۲۲، ۳۷۸؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، صص ۲۸۰ و ۲۸۶؛ ج ۲، ص ۳۹۴؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، صص ۳۴۰-۳۴۱ و ۳۷۱) دانسته بود. این روایات که بعداً از سوی ائمه علیهم السلام نیز با احادیث مشابه تأیید شدند (برای نمونه: عده‌ای از علما، ۱۳۸۱، ص ۱۳۹؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۳۴؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، صص ۲۶۰-۲۶۱، ۲۸۷ و ۳۱۷-۳۱۸؛ ج ۲، صص ۴۱۱-۴۱۳) سبب شده بود تا امامیان به دنبال ظهور منجی از «آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم» باشند و در این باب گفتگوهایی با ائمه: (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، صص ۵۳۴ و ۵۳۶؛ نعمانی، ۱۳۹۷، صص ۹۴ و ۱۷۲-۱۷۳؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۳۲۷) و دیگران (حمیری، ۱۴۱۳، ص ۳۱۷) داشته باشند.

از باب نمونه عبدالعظیم حسنی (م ۲۵۲) یکی از صحابه جلیل‌القدر امام نهم و

دهم عليه السلام (برای اطلاعات بیشتر ن.ک: نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۴۷-۲۴۸) که امام هادی عليه السلام نیز از او تمجید کرده (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۷۹؛ صدوق، ۱۳۹۸، ص ۸۱ خزاز، ۱۴۰۱، ص ۲۸۶) و حتی اخباری در فضیلت زیارت قبر او به ثبت رسیده (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ص ۳۲۴؛ صدوق، ۱۴۰۶، ص ۹۹) اظهار امیدواری می کند که امام جواد عليه السلام همان قائم وعده داده شده از اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باشد (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۷۷؛ خزاز، ۱۴۰۱، ص ۲۸۱).

البته اعتقاد به برآمدن موعودی با تباری نبوی، تنها مختص امامیان نبود، بلکه دیگر فرقه های شیعه همچون حسنیان هم به ظهور مهدی از خاندان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ایمان داشتند که می توان در این زمینه به گفتار ابراهیم بن عبدالله بن حسن مثنی (م ۱۴۵) معروف به قتیل باخمرا (برای اطلاعات بیشتر ر.ک: ابن سعد، ۱۹۹۰، ج ۵، صص ۴۴۰-۴۴۲؛ طبری، ۱۹۶۷، ج ۷، صص ۶۲۲-۶۴۹؛ ابوالفرج اصفهانی، بی تا، صص ۲۷۲-۳۳۱) بعد از شهادت برادرش محمد بن عبدالله معروف به نفس زکیه (م ۱۴۵) (برای اطلاعات بیشتر در مورد او ر.ک: بلاذری، ۱۹۹۶، ج ۳، صص ۹۲-۱۲۱؛ طبری، ۱۹۶۷، ج ۷، صص ۵۵۲-۶۰۹؛ ابوالفرج اصفهانی، بی تا، صص ۲۰۶-۲۶۲) مراجعه کرد. زمانی که از مهدویت نفس زکیه از او پرسیدند، وی در جواب پاسخ داد مهدی وعده ای از جانب خدا برای پیامبرش است که قرار است در زمانی نامشخص از نسل او ظهور کند (یحیی بن حسین هارونی، ۲۰۰۲، ص ۱۹۴؛ حمید بن احمد محلی، ۱۴۲۳، ج ۱، ص ۲۷۸).

بایسته گفتن است که بازگشت تبار مهدی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اختصاصی به احادیث شیعه ندارد و در میراث حدیثی اهل سنت هم جایگاه قابل ملاحظه ای دارد و از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله چنین نقل شده است که مهدی را از اهل بیت (عبدالرزاق، ۱۴۰۳، ج ۱۱، ص ۳۷۱؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۶، ج ۶، صص ۴۲، ۴۴ و ۴۵؛ ج ۷، صص ۱۷۴ و ۳۱۱، ج ۱۷، صص ۲۱۰ و ۴۱۶؛ طبرانی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، صص ۱۳۱ و ۱۳۳-۱۳۶، ج ۱۸، ص ۵۱، ج ۲۲، ص ۳۷۴) و عتبرت (عبدالرزاق، ۱۴۰۳، ج ۱۱، ص ۳۷۱؛ ابن حماد، ۱۴۲۳، صص ۳۳، ۲۶۱ و ۲۶۳؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۶، ج ۱۷، صص ۳۲۱ و ۴۱۶، ج ۱۸، ص ۲۰۵) و فرزندان خود (گنجی شافعی، ۱۳۶۲، صص ۴۹۷، ۵۰۱، ۵۱۳ و ۵۱۴) می دانست. در پاره ای از تعبیر، رسول خدا صلی الله علیه و آله مهدی را «مردی از خود» (ابن حماد، ۱۴۲۳، ص ۲۶۵) و به صورت خلاصه تر «از خود» (ابی داوود، ۱۴۲۰، ج ۴، ص ۱۸۳۲) و خطاب به امیر مؤمنان عليه السلام «از ما» در

برابر دیگران (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۵؛ طبرانی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۶) معرفی می‌کرد؛ هر چند مهدی‌انگاری امثال عمر بن عبدالعزیز (حک ۹۹ - ۱۰۱) (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۵۱؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج ۲۲، ص ۲۹۸؛ مسلم نیشابوری، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۲۲۳۴) و تا حدودی موسی بن طلحه (م ۱۱۰) فرزند صحابی مشهور طلحه بن عبیدالله (م ۳۶) (ابن سعد، ۱۹۹۰م، ج ۵، ص ۱۲۴) در قرن نخست نشان‌دهنده آن است که این مسئله در میان غیر شیعیان هنوز به یک باور عمومی بدل نشده بود.

نکته دیگر آنکه ارتباط تبار مهدی با پیامبر ﷺ در نگاه مسلمانان دو سده نخست، لزوماً به فرزندان پیامبر ﷺ از نسل دختر او محدود نمی‌شد، بلکه مهدی می‌توانست از بستگان ایشان باشد؛ چنان‌که مهدی‌انگاری محمد بن حنفیه (م ۸۱) از سوی کیسانیان (برای اطلاعات بیشتر ر.ک: نویختی، ۱۴۰۴ق، صص ۲۳ - ۳۸؛ اشعری قمی، ۱۳۶۰، صص ۲۱ - ۵۰) یا ادعاهای مهدوی عباسیان (برای اطلاع بیشتر در این زمینه ر.ک: فاروق عمر، ۱۳۸۳، صص ۱۵۷ - ۱۸۴) گواهی بر این مدعا است. گویا انتساب مهدی به «اهل بیت» پیامبر ﷺ که در احادیث بسیاری بر آن تأکید شده است (برای نمونه در مصادر شیعی: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، صص ۴۰۷ - ۴۰۸ و ج ۵، ص ۲۷۹؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۵؛ قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، صص ۳۵۵ - ۳۵۶، ۳۶۰، ۳۸۵ و ۴۰۱ و در مصادر اهل سنت: ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹ق، ج ۷، صص ۵۱۳ و ۵۲۷؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج ۶، صص ۴۲، ۴۴ و ۴۵ و ج ۷، صص ۱۷۴ و ۳۱۱ و ج ۱۷، صص ۲۱۰ و ۴۱۶؛ طبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰، صص ۱۳۱ و ۱۳۳ - ۱۳۶ و ج ۱۸، ص ۵۱ و ج ۲۲، ص ۳۷۴) سبب شده بود دایره تبار مهدی گسترده‌تر از فرزندان او باشد؛ چنان‌که در نگاه عده‌ای می‌توانست شامل حتی همسران رسول خدا ﷺ نیز باشد (خزاز، ۱۴۰۱ق، ص ۸۷). به هر روی درباره مصداق واژه اهل بیت که در آیه تطهیر (احزاب، ۳۳) هم بدان اشاره شده، بحث‌های زیادی صورت گرفته و مقالات متعددی نگاشته شده است (برای اطلاعات بیشتر و از باب نمونه ر.ک: رحیمی، ۱۳۹۱، صص ۱۲۳ - ۱۴۶؛ زینلی، ۱۳۹۵، صص ۲۷ - ۵۶؛ باقرزاده، ۱۳۹۸، صص ۲۹ - ۵۷).

شاید با همین نگاه توسعه‌ای بود که عبدالله بن عباس (م ۶۸) نیز خود را در محدوده اهل بیت دانست و انتظار ظهور مهدی از اهل بیت را می‌کشید (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۱؛ ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ص ۵۱۳؛ دانی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۱۰۴۳) و در نقلی به معاویه (م ۶۰) فخر

می‌فروخت که مهدی از ما اهل بیت خواهد بود (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۲؛ سید بن طاووس، ۱۴۱۶ق، ص ۲۴۰). بایسته گفتن است که منازعات عباسیان و علویان در تبار مهدی سبب شده بود که گاه روایاتی احتمالاً ساختگی به نقل از پیامبر ﷺ در رد مهدویت عباسیان ارائه گردد؛ برای نمونه در الهدایه الکبری - که میراثی منقبت‌نگار از غالیان نصیری به حساب می‌آید - روایتی به رسول خدا ﷺ منسوب است که ظهور مهدی از نسل عباس بن نفیله را نفی کرده و با هشدار به بنی‌عباس، مهدی را از نسل خود معرفی کرده است (خصیبی، ۱۳۷۷، صص ۳۶۳-۳۶۴) این روایت از چند جهت قابل تأمل است. نخست آنکه تنها خصیبی به نقل این حدیث پرداخته و در مصادر اولیه و حتی آثار متأخرتر سخنی از این روایت به میان نیامده است. دومین نکته به عنوان «نفیله» در این حدیثی باز می‌گردد. گمان می‌رود که «نفیله» در اینجا، تصحیف «نتیله» مادر عباس بن عبدالمطلب باشد که در مصادر از او یاد شده است (ابن سعد، ۱۹۹۰م، ج ۱، صص ۷۰ و ۷۵؛ ج ۴، ص ۳؛ بلاذری، ۱۹۹۶م، ج ۱، صص ۶۶ و ۸۸؛ یعقوبی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۵۱) البته گاه او را با نام «نکیله» نیز ثبت کرده‌اند (برای نمونه: ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۰۹ و پاورقی مرتبط) که احتمالاً تصحیف نتیله است. با توجه به این نکته که خطاب کردن افراد با اسم مادر در فرهنگ عرب گاه به معنای تحقیر به حساب می‌آمد (مشهدی علی‌پور، ۱۳۹۱، صص ۱۰۴-۱۰۶)، احتمالاً این گزارش در کشمکش‌های علویان و عباسیان بر سر مسئله مهدویت ساخته یا حداقل پرننگ شده و به نوعی در جواب احادیثی است که مهدی را از فرزندان عباس می‌داند (برای نمونه: ابن حماد، ۱۴۲۳ق، صص ۷۵، ۲۶۵ و ۳۰۸؛ طبرانی، ۱۴۱۵ق، ج ۹، ص ۱۰۱؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، صص ۸۴-۸۵؛ ج ۴، ص ۳۳۹).

گویا انتساب خاندانی مهدی با پیامبر ﷺ و احتمالاً کوشش‌های امویان برای مشروعیت‌بخشی به ادعاهای مهدوی (در این زمینه بنگرید به: برادران و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۲۵-۵) خود سبب شده که در برخی داده‌های مرتبط با تبار مهدی گاه مشاهده شود که او را صرفاً قریشی دانسته‌اند (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، صص ۲۶۶، ۲۸۲ و ۲۵۹). در همین راستا و در فتن ابن حماد (م ۲۲۹) گفته‌ای از جانب ابن عباس نقل و به احتمال بسیار جعل شده است که سخن از دو مهدی از نسل عبدالشمس بن عبد مناف بن قصی نیای بزرگ امویان (برای اطلاعات بیشتر در مورد او و فرزندانش ر.ک: ابن کلی، ۱۴۰۷ق، ص ۳۷ به بعد؛ زبیری، ۱۹۹۹م، ص ۹۷ به بعد)

به میان می‌آورد (ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۶) گفتنی است علاوه بر آنکه نعیم در این نقل منحصر به فرد است و جز او، کسی مهدی را به عبد شمس گره نزده است (مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۲۸ق، ج ۱، ص ۲۱۶). نقل این روایت از زبان ابن‌عباس که بعدها خاندان او و امویان وارد چالش جدی شدند، بر امکان جعل آن می‌افزاید. گویا جعل چنین روایتی برای حذف قدرت‌های رقیب در موارد دیگری از همین کتاب یافت می‌شود؛ برای نمونه ابن‌حماد از زبان ابن‌حنفیه به‌عنوان یکی دیگر از رقبای خاندان اموی روایت کرده است که مهدی اگر واقعیتهایی داشته باشد، تنها از فرزندان عبد شمس خواهد بود (ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۳).

به‌رروری ارتباط مهدی و پیامبر اسلام ﷺ گاهی آن‌قدر حداقلی شده که صرفاً مهدی را از «امت پیامبر ﷺ» قلمداد کرده‌اند (ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۳؛ بزار، ۱۹۸۸م، ج ۱۸، ص ۷۵؛ دولابی، ۲۰۰۰م، ج ۱، ص ۳۲۷؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج ۱۷، ص ۳۱۰). این گویه‌ها نشان می‌دهد که باید به هر شکلی، ارتباطی بین موعود و رسول خدا ﷺ برقرار می‌شد و بسته به شرایط مدعیان، این ارتباط به شکل‌های گوناگون تفسیر می‌گشت.

۲. تبار فاطمی مهدی

ارتباط مهدی و حضرت زهرا علیها السلام شاخصه‌ای مهم برای مهدی‌باوری امامیان در موضوع تبار به شمار می‌رود. هر چند از خود شیعیان امامی در طول دوران حضور ائمه علیهم السلام سخنی از این موضوع به‌صراحت نقل نشده است، اما برداشت‌های بزرگان دیگر گروه‌ها و جریان‌ها نشان می‌دهد که این مسئله کم‌کم به باوری بنیادین در منظومه فکری تشیع بدل گشته است. از سعید بن مسیب (م ۹۴) یکی از تابعان و فقهای بزرگ مدینه در عصر امام سجاد علیه السلام (برای اطلاعات بیشتر ر.ک: ابن‌سعد، ۱۹۹۰م، ج ۲، صص ۲۸۹-۲۹۳؛ بلاذری، ۱۹۹۶م، ج ۱۰، صص ۲۳۱-۲۴۲ و در مورد مذهب او و اقوال رجال‌شناسان شیعه در مورد او ر.ک: خوبی، ۱۴۱۳، ج ۹، صص ۱۳۸-۱۴۶؛ شوشتری، ۱۴۱۰ق، ج ۵، صص ۱۲۱-۱۳۲) چنین نقل شده است که مهدی را از فرزندان حضرت فاطمه علیها السلام می‌دانست (ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۱؛ قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۹۵؛ دانی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، صص ۱۰۵۶-۱۰۵۷ و ۱۰۶۰-۱۰۶۱)؛ چنان‌که مشابه چنین مضمونی از

ابن عباس گزارش شده است (سید بن طاووس، ۱۳۹۸، ص ۱۶۴؛ سید بن طاووس، ۱۴۱۶ق، ص ۳۲۰ به نقل از کتاب از میان رفته «فتن زکریا»). همچنین سعید بن مسیب حدیثی را به نقل از ام سلمه رضی الله عنها همسر پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله بر حقانیت مهدی از نسل حضرت زهرا رضی الله عنها تأکید کرده است؛ گزارشی که در مجموعه های روایی، به ویژه در اهل سنت بازتاب قابل توجهی داشته و در منابع شیعی نیز تا حدی مورد توجه قرار گرفته است (برای نمونه در مصادر اهل سنت: ابن ماجه، ۱۴۱۸ق، ج ۵، ص ۵۴۲؛ ابی داوود، ۱۴۲۰ق، ج ۴، صص ۱۸۳۱ - ۱۸۳۲؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۴، صص ۶۰۰، ۶۰۱؛ طبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۳، ص ۲۶۷؛ دانی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، صص ۱۰۴۹ - ۱۰۵۰، ۱۰۵۷ و ۱۰۶۱ و در منابع شیعی: قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۹۵؛ یحیی بن حسین هارونی، ۲۰۰۲م، ص ۱۳۹؛ طوسی، ۱۴۱۱ق، ص ۱۸۶).

بایسته گفتن است که پشتوانه روایی فاطمی بودن مهدی تنها به همین موارد محدود نمی شود، بلکه احادیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خطاب به دخترش فاطمه رضی الله عنها در مجموعه های شیعی (سلیم بن قیس، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۵۶۷؛ طبری آملی کبیر، ۱۴۱۵ق، ص ۶۱۳؛ صدوق، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۲۶۴) و حتی سنی (طبرانی، ۱۹۸۵م، ج ۱، ص ۷۵؛ گنجی شافعی، ۱۳۶۲، صص ۴۸۵ - ۴۸۶؛ مقدسی شافعی، ۱۴۲۸ق، ص ۲۰۵) به ثبت رسیده است که یکی از امتیازات او را ظهور مهدی از فرزندان وی می داند؛ چنان که بعدها روایاتی از امیر مؤمنان علیه السلام (ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۶) خود حضرت فاطمه رضی الله عنها (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۴۶؛ صدوق، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۳۱۱) و فرزندان معصومش هم در این مضمون نقل شده است (برای نمونه در احادیث امام باقر علیه السلام: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۵۳۲؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۴۷؛ صدوق، ۱۳۵۹، ج ۱، صص ۲۶۹ - ۳۱۱ - ۳۱۳؛ ابن حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۴؛ طوسی، ۱۴۱۱ق، ص ۱۸۷ و در روایات امام صادق علیه السلام: عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۴۷؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، صص ۴۹ - ۵۰).

در ضمن تمامی احادیثی که در آنها رسول خدا صلی الله علیه و آله مهدی را از فرزندان خود می داند (قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، صص ۳۲۲ و ۳۷۸؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، صص ۲۸۰ و ۲۸۶ و ج ۲، ص ۳۹۴؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۲، صص ۳۷۱ و ۳۴۰ - ۳۴۱) می توانند تأکیدی بر فاطمی بودن مهدی باشند؛ چراکه نسل پیامبر صلی الله علیه و آله فقط از طریق حضرت زهرا رضی الله عنها امتداد یافته است (برای اطلاعات بیشتر در این زمینه ر.ک: قزائی و دیگران، ۱۳۹۸، صص ۱۲۷ - ۱۵۰). همچنین احادیث حسینی بودن مهدی

و احادیث اثناعشر نیز می‌توانند فاطمی بودن مهدی را بیش از پیش پررنگ سازند. البته شاید نتوان تمام میراث روایی موجود را قابل قبول دانست؛ چراکه ممکن است در برخی از آنها تردیدهایی وجود داشته باشد، خصوصاً مواردی که به نوعی می‌تواند تاریخ جعل یا حداقل تحریف یک حدیث را نمایان سازد؛ مانند روایتی منسوب به رسول خدا ﷺ که ضمن مژده به آمدن مهدی از نسل حضرت فاطمه علیها السلام، به بنی‌امیه پرداخته و یکی از اتفاقات عهد ظهور را لعن عمومی امویان می‌داند و سپس از ایمان همگی مردم سخن به میان آمده است (قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۹۴) که احتمالاً این حدیث در فضای مواجهه با امویان و نفرت از این خاندان مورد اهتمام قرار گرفته که البته بخشی از آن هم احتمالاً در همین رویکرد تقابلی، به نسب زهرایی مهدی پرداخته است.

به‌رروی اتصال نسب مهدی به حضرت زهرا علیها السلام گویی در اواخر قرن اول و اوایل قرن دوم از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. گذشته از روایاتی از ائمه میانی علیهم السلام در این باب (برای نمونه در احادیث امام باقر علیه السلام: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۵۳۲؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۴۷؛ صدوق، ۱۳۵۹، ج ۱، صص ۲۶۹ و ۳۱۱-۳۱۳؛ ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۴؛ طوسی، ۱۴۱۱ق، ص ۱۸۷ و در روایات امام صادق علیه السلام: عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۴۷؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، صص ۴۹-۵۰)، برخی از گزارش‌های تاریخی گویای آن است که گویی این باور تا حدی در میان خواص جامعه مطرح بود؛ چنان‌که بعضی از بزرگان اهل سنت همچون زهری (م ۱۲۴) (برای اطلاعات بیشتر در مورد محمد بن مسلم زهری یکی از محدثان و فقهای مشهور نیمه دوم قرن نخست ر.ک: ابن‌سعد، ۱۹۹۰م، ج ۵، صص ۳۴۸-۳۵۷؛ بلاذری، ۱۹۹۶م، ج ۱۰، صص ۴۷-۵۰ و در مورد ارتباط او با شیعه و ائمه ر.ک: خوبی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۷، صص ۱۹۱-۱۹۳؛ شوشتری، ۱۴۱۰ق، ج ۹، صص ۳۲۹-۳۳۱) بر این مسئله تأکید کرده‌اند (ابن‌حماد، ۱۴۲۳ق، صص ۲۴۱ و ۲۶۶) و بنابر نقلی فاطمی بودن مهدی را حتی در مواجهه با خلفایی چون عبدالملک بن مروان (حک ۶۵-۸۶) هم اظهار نمایند (ابن‌عیاش، بی‌تا، ص ۴۵)؛ البته این مورد آخر به نقلی از ابن‌عیاش (م ۴۰۱) صاحب مقتضب‌الآثر منحصر است که به داستان پیداشدن لوحی در اثنای فتوحات اندلس و در کنار دیوار یکی از شهرهای این منطقه پرداخته که دربردارنده شعری به عربی در فضیلت اهل‌بیت و

مهدی بوده است (ابن عیاش، بی تا، ص ۴۵). ابتدای این گزارش به رخ دادن این اتفاق در عهد عبدالملک اشاره دارد؛ اما احتمالاً تصحیفی از جانب نویسنده یا راویان یا نسخه برداران رخ داده و این واقعه در صورت صحت مربوط به عهد ولید بن عبدالملک (حک ۸۶ - ۹۶) خواهد بود، از آنجاکه وقایع نقل شده همچون حمله به اندلس و کارگزاری موسی بن نصیر (م ۹۷) در مغرب در عهد ولید رخ داده است، نه عبدالملک.

گذشته از داستان احتمالاً نه چندان پذیرفتنی یادشده، زهری در هنگام مواجهه با شهادت زید بن علی (حدود ۱۲۰) و گرداندن سر او در کوفه در مورد تعجیل این خاندان برای به دست گرفتن قدرت اظهار تأسف می کند؛ چراکه معتقد است این قدرت احتمالاً به وسیله مهدی که از همین خاندان یعنی فرزندان زهرای علیها السلام است، به آنها خواهد رسید (ابوالفرج اصفهانی، بی تا، ص ۱۳۸؛ طبری آملی صغیر (منسوب)، ۱۴۱۳ق، ص ۴۴۴؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۱۹، ص ۴۷۵).

تأکید بر نسب زهرایی مهدی شاید چندان بی ارتباط با فعالیت های کیسانیه در آن زمان نباشد که بر امامت و مهدویت محمد بن حنفیه اصرار داشتند؛ پس دعوی اختصاص امامت به فرزندان حضرت زهرای علیها السلام می توانست ادعاهای آنان درباره ابن حنفیه را با چالش جدی مواجه کند (در این زمینه بنگرید به: قاضی، ۱۹۷۴م، صص ۲۲۰ و ۲۳۲ - ۲۳۶) که رد پایی از این مسئله را می توان در منازعه عبدالله بن محمد بن حنفیه ملقب به ابوهاشم (م ۹۸) و امام باقر علیه السلام (قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲۸۴) یا گفتگوی ابوهاشم و زید بن حسن بن علی بن ابی طالب (م ۱۲۰) (برای اطلاعات بیشتر در مورد این فرد ر.ک: ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۱۹، صص ۳۷۴ - ۳۸۲؛ امین، ۱۴۰۳ق، ج ۷، صص ۹۵ - ۹۶) مشاهده کرد (مجهول، ۱۳۹۱، ص ۱۷۴)؛ چنان که در حدیث معروف به حجرالاسود (برای اطلاعات بیشتر در مورد این حدیث و میزان اعتبار آن ر.ک: برادران، ۱۳۹۲، صص ۴۷ - ۴۸) هم به این موضوع اشاره شده است (صفار، ۱۴۰۴ق، ص ۵۰۲؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۳۴۸؛ ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، صص ۶۰ - ۶۲).

البته ریشه های اهتمام به فضیلت خاندانی براساس اتصال به فاطمه علیها السلام دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله حتی در زمان قبل تری یعنی اواسط قرن اول نیز قابل پیگیری است. از آنجاکه در منازعات ابن حنفیه با ابن زبیر (م ۷۳) در مکه (م ۷۳) (یعقوبی، بی تا، ج ۲، صص ۲۶۱ - ۲۶۲؛

مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۸۰) یا گفتگوهای او با عایشه (م ۵۸) در هنگام خاکسپاری امام حسن علیه السلام (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، صص ۳۰۲ - ۳۰) به نداشتن نسب فاطمی برای پسر علی اشاره شده و مورد طعن قرار گرفته است.

ارتباط مهدی با حضرت زهرا علیها السلام گویی به مرور آن قدر مستحکم شده است که اسم «فاطمه» - با هر نسبی - در تبار مهدی موضوعیت یافته است، از آنجاکه برخی از طرفداران ابومسلم (م ۱۳۷) هم بر ظهور «مهدی بن فیروز» از نسل فاطمه دختر او تأکید داشته‌اند (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲۹۳).

آنچه مسلم است شیعیان با استناد به پشتوانه‌های روایی و تجربه‌های تاریخی بدین باور رسیده بودند که مهدی از نسل حضرت زهرا علیها السلام خواهد بود که البته گاه با جنبه‌های انتقامی هم در آمیخته بود (برقی، ۱۳۷۱، ج ۲، صص ۳۳۹ - ۳۴۰)؛ بنابراین نویسندگان اهل سنت در قرن پنجم به‌رغم انتساب برخی موارد نادرست به مهدی، از عقیده شیعیان در فاطمی دانستن ایشان خبر داده‌اند (ثعالی، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۲۷۹). این روال ادامه یافت تا اینکه بعدها ابن‌ابی‌الحدید (م ۶۵۶) به اتفاق نظر اکثر محدثان و حتی معتزلیان بر ظهور مهدی از نسل حضرت زهرا تأکید کرده است (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۲۸۱). به‌هرروی فاطمی بودن مهدی در قرون اخیر تنها به باور شیعیان محدود نگشته و اهل سنت هم بر آمدن مهدی در آینده از نسل حضرت زهرا علیها السلام تأکید کرده‌اند (عبدالرزاق البطار، ۱۹۹۳م، ص ۸۰۶؛ احمدی، ۱۴۳۴ق، ص ۱۷۴).

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان نتایج ذیل را برای این تحقیق برشمرد:

۱. مسلمانان از جمله امامیان چه در موضوع نبوی بودن مهدی و چه در حوزه فاطمی بودن او با میراث روایی قابل توجهی از پیامبر و اهل بیت علیهم السلام روبرو بوده‌اند.
۲. اتصال نسب مهدی با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و برشمردن او از اهل بیت ایشان، یکی از بزرگ‌ترین نقاط اشتراک در مهدی‌باوری امامیان و غیرامامیان به شمار می‌رود؛ البته بعدها گویا توسعه مفهومی در واژه اهل بیت سبب شده تا بسیاری از افراد وابسته به

خاندان یا حتی قبیله پیامبر ﷺ تلاش کنند از اتصال کمرنگ خود به حضرت محمد ﷺ در جهت مدعاهای مهدوی خود بهره گیرند.

۳. نسب فاطمی مهدی که یکی از مهم ترین سرفصل ها را در روایات مربوط به نسب مهدی به خود اختصاص داده بود، از اهمیت مضاعفی خصوصاً برای امامیه برخوردار بود؛ چنان که با همین سنجه، برخی از گروه های مهدی گرا مانند کیسانیان از میدان منازعات مهدوی به در می شدند. به هر روی تأکید بر فاطمی بودن مهدی چنان بود که حتی این مسئله بعدها به باوری استوار در منظومه اندیشه ای اهل سنت بدل شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن ابی الحديد، عبد الحميد بن هبه الله. (۱۴۰۴ق). شرح نهج البلاغه لابن أبی الحديد. قم: مكتبه آيت الله المرعشي النجفي عليه السلام.
۲. ابن ابی شيبه، عبدالله بن محمد. (۱۴۰۹ق). المصنف في الاحاديث و الآثار (محقق: كمال يوسف الحوت). رياض: مكتبه الرشد.
۳. ابن بابويه، علي بن حسين. (۱۴۰۴ق). الامامه و التبصره من الحيره. قم: مدرسه الإمام المهدي عليه السلام.
۴. ابن حماد، نعيم بن حماد. (۱۴۲۳ق). الفتن (محقق: مجدي بن منصور الشورى). بيروت: دارالكتب العلميه.
۵. ابن حنبل، احمد بن محمد. (۱۴۱۶ق). مسند الإمام أحمد بن حنبل (محقق: عبدالله بن عبد المحسن تركي و ديگران). بيروت: مؤسسة الرساله.
۶. ابن سعد، محمد بن سعد. (۱۹۹۰م). الطبقات الكبرى (محقق: عبد القادر عطا). بيروت: دارالكتب العلميه.
۷. ابن عساکر، علي بن حسن. (۱۴۱۵ق). تاريخ مدينه دمشق (محقق: علي شيرى). بيروت: دارالفكر.
۸. ابن عياش، احمد بن عبد العزيز. (بی تا). مقتضب الأثر في النصّ علی الأئمه الإثني عشر. قم: انتشارات طباطبایی.
۹. ابن قولويه، جعفر بن محمد. (۱۳۵۶). كامل الزيارات (محقق: عبد الحسين امينى). نجف اشرف: دارالمرتضويه.
۱۰. ابن كلبى، هشام بن محمد. (۱۴۰۷ق). جمهره النسب (محقق: ناجى حسن). بيروت: عالم الكتب.
۱۱. ابن ماجه، محمد بن يزيد القزوينى. (۱۴۱۸ق). سنن ابن ماجه (محقق: بشّار عوّاد معروف). بيروت: دارالجيل.

۱۲. ابن هشام الحمیری، عبدالملک. (بی تا). السیره النبویه (محقق: مصطفی السقا و دیگران). بیروت: دارالمعرفه.
۱۳. ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین. (بی تا). مقاتل الطالبیین (محقق: سیداحمد صقر). بیروت: دارالمعرفه.
۱۴. ابی داوود، سلیمان بن اشعث. (۱۴۲۰ق). سنن أبی داوود (محقق: السید محمد سیدو دیگران). قاهره: دارالحديث.
۱۵. احمدی، یاسر بن عبدالرحمن. (۱۴۳۴ق). ملاحم آخر الزمان عند المسلمین و اهل الكتاب و آثارها الفكریه. ریاض: مکتب مجله البيان.
۱۶. اشعری قمی، سعد بن عبدالله. (۱۳۶۰). المقالات و الفرق (محقق: محمدجواد مشکور، چاپ دوم). تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۷. امین، سیدمحسن. (۱۴۰۳ق). أعيان الشيعه (محقق: حسن امین). بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۱۸. باقرزاده، عبدالرحمن. (۱۳۹۷). نقدی بر ادعای همنامی پدر پیامبر اسلام ﷺ و پدر مهدی موعود. فصلنامه علمی - ترویجی پژوهش‌های مهدوی (۲۵)، صص ۶۹ - ۸۹.
۱۹. باقرزاده، عبدالرحمن. (۱۳۹۸). واکاوی واژه «اهل البيت» در اندیشه فریقین با تأکید بر منابع اهل سنت. نشریه پژوهشنامه مذاهب اسلامی (۱۱)، صص ۲۹ - ۵۷.
۲۰. برادران، رضا. (۱۳۹۲). تطور باور به مهدی و مهدویت از دیدگاه کیسانیه. قم: دانشگاه معارف.
۲۱. برادران، رضا؛ الهامی، علی؛ گلپور سوتی، محمدصادق. (۱۳۹۵). بررسی تحلیلی رویکردهای امویان به مسئله مهدویت. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه تاریخ اسلام (۲۴)، صص ۵ - ۲۵.
۲۲. برقی، احمد بن محمد بن خالد. (۱۳۷۱). المحاسن (محقق: جلال الدین محدث). قم: دارالکتب الإسلامیه.
۲۳. بزار، احمد بن عمرو بن عبدالخالق. (۱۹۸۸م). مسند البزار (البحر الزخار) (محقق: محفوظ الرحمن زین الله). مدینه: مکتبه العلوم و الحكم.
۲۴. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر. (۱۹۹۶م). انساب الأشراف (محقق: سهیل زکار و ریاض زرکلی). بیروت: دارالفکر.

۲۵. بیطار، عبدالرزاق. (۱۹۹۳م). حلیه البشر فی تاریخ القرن الثالث عشر (محقق: محمد بهجه البيطار). بیروت: دار صادر.
۲۶. ثعالبی، عبدالملک بن محمد. (۱۴۲۰ق). یتیمه الدهر فی محاسن أهل العصر (محقق: مفید محمد قمیحه). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۷. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله. (۱۴۱۱ق). المستدرک علی الصحیحین (محقق: مصطفی عبدالقادر عطا). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۸. حمیری، عبدالله بن جعفر. (۱۴۱۳ق). قرب الإسناد. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۲۹. خزاز رازی، علی بن محمد. (۱۴۰۱ق). کفایه الأثر فی النصّ علی الأئمه الإثنی عشر (محقق: عبداللطیف حسینی کوه‌کمری). قم: بیدار.
۳۰. خصیبی، حسین بن حمدان. (۱۳۷۷). الهدایه الکبری. بیروت: مؤسسه البلاغ.
۳۱. خطیب بغدادی، احمد بن علی. (۱۴۱۷ق). تاریخ بغداد (محقق: مصطفی عبدالقادر عطا). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳۲. خویی، ابوالقاسم. (۱۴۱۳ق). معجم رجال‌الحديث و تفصیل طبقات الرواه. [بی‌نا]، [بی‌جا].
۳۳. دانی، ابوعمرو عثمان بن سعید. (۱۴۱۶ق). السنن الوارده فی الفتن و غوائلها و الساعه و أشراطها (محقق: ضاءالله بن محمد ادريس المبارکفوری). ریاض: دارالعاصمه.
۳۴. دولابی، محمد بن احمد. (۲۰۰۰م). الکنی و الأسماء (محقق: محمد الفاریابی). بیروت: دار ابن‌حزم.
۳۵. ربانی گلپایگانی، علی. (۱۳۹۵). بررسی و نقد تبارشناسی امام مهدی علیه‌السلام در روایات اهل سنت. فصلنامه علمی - پژوهشی انتظار موعود (۵۲)، صص ۵ - ۲۰.
۳۶. رحیمی، غلامرضا. (۱۳۹۱). مصداق اهل بیت علیهم‌السلام در آیه تطهیر با رویکرد به منابع اهل سنت. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی - کلامی (۷)، صص ۱۲۳ - ۱۴۶.
۳۷. زبیری، مصعب بن عبدالله. (۱۹۹۹م). کتاب نسب قریش (محقق: اواریسٹ لوی پرووانسال). قاهره: دارالمعارف.
۳۸. زینلی، غلامحسین. (۱۳۹۵). مفهوم‌شناسی و مصداق‌یابی اهل بیت علیهم‌السلام در آیه تطهیر. فصلنامه علمی - پژوهشی کلام اسلامی (۹۹)، صص ۲۷ - ۵۶.

۳۹. سید بن طاووس، علی بن موسی. (۱۳۹۸). الملاحم و الفتن فی ظهور الغایب المنتظر علیه السلام. قم: الشریف الرضی.
۴۰. سید بن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۱۶ق). التشریف بالمنن فی التعریف بالفتن. قم: مؤسسه صاحب الأمر علیه السلام.
۴۱. شوشتری، محمد تقی. (۱۴۱۰ق). قاموس الرجال. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۴۲. صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۵۹). کمال الدین و تمام النعمه (محقق: علی اکبر غفاری). تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۴۳. صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۷۸). عیون أخبار الرضا علیه السلام (محقق: مهدی لاجوردی). تهران: نشر جهان.
۴۴. صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۹۸). التوحید (للصدوق) (محقق: هاشم حسینی). قم: جامعه مدرسین.
۴۵. صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۰۶ق). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. قم: دار الشریف الرضی.
۴۶. صفار، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ق). بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام (محقق: محسن کوچه باغی). قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی رحمته الله.
۴۷. طبرانی، سلیمان بن احمد. (۱۴۰۴ق). المعجم الكبير (محقق: حمدی بن عبدالمجید السلفی). موصل: مکتبه العلوم و الحكم.
۴۸. طبرانی، سلیمان بن احمد. (۱۴۱۵ق). المعجم الأوسط (محقق: طارق بن عوض الله بن محمد و عبد المحسن بن ابراهیم الحسینی). قاهره: دارالحرمین.
۴۹. طبرانی، سلیمان بن احمد. (۱۹۸۵م). المعجم الصغير (محقق: محمود شکور محمود). بیروت: المکتب الاسلامی.
۵۰. طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم (منسوب). (۱۴۱۳ق). دلائل الإمامه (ط - الحدیثه). قم: بعثت.
۵۱. طبری آملی کبیر، محمد بن جریر بن رستم. (۱۴۱۵ق). المسترشد فی إمامه علی بن أبی طالب علیه السلام (محقق: احمد محمودی). قم: کوشانپور.

۵۲. طبری، محمد بن جریر. (۱۳۸۷). تاریخ الأمم و الملوك (محقق: محمد ابوالفضل ابراهیم). بیروت: دارالتراث.
۵۳. طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۱ق). الغیبه (محقق: عبدالله تهرانی و علی احمد ناصح). قم: دارالمعارف الاسلامیه.
۵۴. عبدالرزاق، ابوبکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی. (۱۴۰۳ق). مصنف عبدالرزاق (محقق: حبیب الرحمن الاعظمی). بیروت: المكتب الاسلامی.
۵۵. عده‌ای از علما. (۱۳۸۱). الأصول الستة عشر. قم: مؤسسه دارالحدیث الثقافیه.
۵۶. عمر، فاروق. (۱۳۸۳). فرهنگ مهدویت در القاب خلفای عباسی (مترجم: غلامحسن محرمی). نشریه تاریخ اسلام در آینه پژوهش، (۱)، صص ۱۵۷-۱۸۴.
۵۷. عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰). تفسیر العیاشی (محقق: هاشم رسولی محلاتی). تهران: المطبعه العلمیه.
۵۸. قاضی نعمان، محمد بن حیون. (۱۴۰۹ق). شرح الأخبار فی فضائل الأئمه الأطهار علیهم السلام (محقق: محمدحسین حسینی جلالی). قم: جامعه مدرسین.
۵۹. قاضی، وداد. (۱۹۷۴م). الکیسانیه فی التاریخ و الادب. بیروت: دارالثقافه.
۶۰. قضایی، محمدرضا؛ مرادی، امین؛ کریمی‌نیا، محمدمهدی. (۱۳۹۸). بررسی مصداق کوثر در سوره کوثر در تفاسیر روایی شیعه و سنی. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های تفسیر تطبیقی (۱۰)، صص ۱۲۹ - ۱۵۰.
۶۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. (۱۴۰۷ق). الکافی (محقق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۶۲. گنجی شافعی، محمد بن یوسف. (۱۳۶۲). البیان فی أخبار صاحب الزمان علیه السلام. تهران: دار احیاء تراث أهل البيت علیهم السلام.
۶۳. مجهول. (۱۳۹۱). أخبار الدوله العباسیه و فیه أخبار العباس و ولده (محقق: عبدالعزیز الدوری و عبدالجبار المطلیبی). بیروت: دارالطلیعه.
۶۴. محلی، حمید بن احمد. (۱۴۲۳ق). الحدائق الوردیه فی مناقب الأئمه الزیدیه (محقق: مرتضی بن زید محطوری). صنعاء: مکتبه بدر.

۶۵. مسعودی، ابوالحسن علی بن الحسین بن علی. (۱۴۰۹ق). مروج الذهب و معادن الجوهر (محقق: اسعد داغر). قم: دارالهجره.
۶۶. مسلم نیشابوری، مسلم بن حجاج. (۱۴۱۲ق). صحیح مسلم (محقق: محمدفؤاد عبدالباقی). قاهره: دارالحديث.
۶۷. مشهدی علی‌پور، مریم. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی جایگاه مادر در فرهنگ جاهلی و اسلامی. نشریه تاریخ در آینه پژوهش (۳۳)، صص ۹۹ - ۱۱۸.
۶۸. مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد (محقق: مؤسسه آل‌البيت علیهم‌السلام). قم: کنگره شیخ مفید.
۶۹. مقدسی شافعی سلمی، یوسف بن یحیی. (۱۴۲۸ق). عقد الدرر فی أخبار المتظر علیهم‌السلام. قم: مسجد مقدس جمکران.
۷۰. منایی، فرشاد؛ معارف، مجید. (۱۳۹۸). بررسی سندی و فقه‌الحدیثی احادیث تبیین‌کننده نسب حضرت مهدی علیه‌السلام در منابع روایی اهل سنت. فصلنامه علمی - پژوهشی علوم قرآن و حدیث (۱۰۳)، صص ۲۳۹ - ۲۶۰.
۷۱. مؤسسه معارف اسلامی. (۱۴۲۸ق). معجم احادیث الإمام المهدی علیه‌السلام. قم: مسجد مقدس جمکران.
۷۲. نجاشی، احمد بن علی. (۱۳۶۵). رجال النجاشی. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۷۳. نعمانی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۹۷). الغیبه (محقق: علی‌اکبر غفاری). تهران: مکتبه الصدوق.
۷۴. نوبختی، حسن بن موسی. (۱۴۰۴ق). فرق الشیعه. قم: دارالأضواء.
۷۵. واردی، سیدتقی. (۱۳۹۷). نسب‌شناسی تحلیلی امام مهدی علیه‌السلام از منظر فریقین. فصلنامه علمی - پژوهشی مشرق موعود (۴۵/۱)، صص ۱۶۷ - ۲۰۶.
۷۶. هارونی، یحیی بن حسین. (۲۰۰۲م). تیسیر المطالب (محقق: جعفر بن احد بن عبدالسلام و عبدالله بن حمود العزری. صنعاء: مؤسسه زید بن علی الثقافیه.
۷۷. هلالی، سلیم بن قیس. (۱۴۰۵ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی (محقق: محمد انصاری زنجانی خوینی). قم: الهادی.
۷۸. یعقوبی، محمد بن ابی‌یعقوب. (بی‌تا). تاریخ الیعقوبی. بیروت: دار صادر.

References

* The Holy Quran.

1. A group of scholars. (1381 AP). *al-Usul al-Setah Ashr*. Qom: Dar al-Hadith Cultural Institute. [In Persian]
2. Abdul Razzaq, A. (1403 AH). *Musnaf Abdul Razzaq*. (Al-Azami, H, Ed.). Beirut: Al-Maktab al-Islami. [In Arabic]
3. Abi Dawood, S. (1420 AH). *Sunan Abi Dawood*. (Sayyid, S. M. et al. Ed.). Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
4. Abolfaraj Isfahani, A. (n.d.). *Maqatil al-Talebin*. (Saqr, S. A, Ed.). Beirut: Dar al-Ma'rifah.
5. Ahmadi, Y. (1434 AH). *Malahim Akhar al-Zaman ind al-Muslimin va Ahle al-Kitab va Atharoha al-Fikriyah*. Riyadh: Al-Bayan Magazine School. [In Arabic]
6. Amin, S. M. (1403 AH). *A'ayan al-Shia*. (Amin, H, Ed.). Beirut: Dar al-Ta'aruf le al-Matbu'at. [In Arabic]
7. Ash'ari Qomi, S. (1360 AP). *Al-Maqalat va al-Firaq*. (Mashkur, M. J, Ed.). (2nd ed.). Tehran: Scientific and Cultural Publishing Center. [In Persian]
8. Ayashi, M. (1380 AP). *Tafsir al-Ayashi*. (Rasooli Mahallati, H, Ed.). Tehran: al-Matba'ah al-Ilmiyah. [In Persian]
9. Baqerzadeh, A. (1397 AP). A Critique of the Claim of the Name of the Father of the Prophet of Islam | And the father of the Promised Mehdi. *Journal of Mahdavi Research*, (25), pp. 69-89. [In Persian]
10. Baqerzadeh, A. (1398 AP). Analysis of the word "Ahl al-Bayt" in the thought of the sects with emphasis on Sunni sources. *Journal of Islamic Denominations*, (11), pp. 29-57. [In Persian]
11. Baradaran, R. (1392 AP). *Evolution of belief in Mahdi and Mahdism from Keysaniyeh's point of view*. Qom: Ma'arif University. [In Persian]
12. Baradaran, R., & Elhami, A., & Golpour Soteh, M. S. (1395 AP). Analytical study of Umayyad approaches to the issue of Mahdism. *Journal of Islamic History*, (24), pp. 5 - 25. [In Persian]

13. Barqi, A. (1371 AP). *Al-Mahasin*. (Mohadeth, J, Ed.). Qom: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]
14. Bazar, A. (1988). *Musnad Al-Bazar*. (Al-Bahr Al-Zakhar). (Zainullah, M, Ed.). Medina: Maktabah al-Ulum va al-Hakam.
15. Belazeri, A. (1996). *Ansab al-Ashraf*. (Zakar, S., & Zarkali, R, Ed.). Beirut: Dar al-Fikr.
16. Bitar, A. (1993). *Heliyah al-Bashar fi Tarikh al-Qarn al-Thalith Ashr*. (al-Bitar, M. B. Ed.). Beirut: Dar Sader.
17. Dani, A. (1416 AH). *Sunnah al-Wardah fi al-Fitan va Qawailoha va al-Sa'ah va Ashratoha*. Riyadh: Dar al-Asima. [In Arabic]
18. Dolabi, M. (2000). *Al-Kona va al-Asma*. (Al-Faryabi, M, Ed.). Beirut: Dar Ibn Hazm.
19. Ganji Shafe'ei, M. (1362 AP). *al-Bayan fi Akhbar Sahib al-Zaman*. Tehran: Dar Ihya Torath Ahlubayt. [In Persian]
20. Hakem Neyshabouri, M. (1411 AH). *Al-Mustadrak Ala Al-Sahihin*. (Atta, M. A, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
21. Harouni, Y. (2002). *Taysir al-Mataleb*. (Abd al-Salam, J., & al-'Azi, A, Ed.). Sana'a: Zayd ibn Ali al-Thaqafiya Institute
22. Hilali, S. (1405 AH). *Book of Salim Ibn Qais Al-Hilali*. (Ansari Zanjani Khoeini, M, Ed.). Qom: Al-Hadi. [In Arabic]
23. Humairi, A. (1413 AH). *Qorab al-Asnad*. Qom: Alulbayt Institute. [In Arabic]
24. Ibn Abi Al-Hadid, A. (1404 AH). *Explanation of Nahj al-Balaghah by Ibn Abi Al-Hadid*. Qom: Ayatollah Al-Marashi Al-Najafi Library. [In Arabic]
25. Ibn Abi Shaybah, A. (1409 AH). *Al-Musnaf Fi Al-Hadith wa Al-Athar*. (Al-Hout, K. Y, Ed.). Riyadh: Maktabah al-Rushd. [In Arabic]
26. Ibn Asaker, A. (1415 AH). *History of Medina Damascus*. (Researcher: Ali Shiri). Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
27. Ibn Ayaash, A. (n.d.). *Muqtazab al-Athar fi al-Nas ala al-A'emah al-Ithna Ashar*. Qom: Tabatabaei Publications.

28. Ibn Babewaih, A. (1404 AH). *Al-Imamah va al-Tabsirah min al-Heirah*. Qom: Imam Al-Mahdi School. [In Arabic]
29. Ibn Hammad, N. (1423 AH). *Al-Fitan*. (Al-Shuri, M). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmi. [In Arabic]
30. Ibn Hanbal, A. (1416 AH). *Musnad al-Imam Ahmad Ibn Hanbal*. (Abdullah Ibn Abdul Muhsin Turki and others). Beirut: Muasisah al-Risalah. [In Arabic]
31. Ibn Hisham Al-Humairi, A. (n.d.). *Al-Sira Al-Nabawiyyah*. (Al-Saqqa, A. et al., Ed.). Beirut: Dar al-Ma'rifah.
32. Ibn Kalbi, H. (1407 AH). *Jamhar Al-Nasab*. (Hassan, N, Ed.). Beirut: Alam al-Kotob. [In Arabic]
33. Ibn Majah, M. (1418 AH). *Sunan Ibn Majah*. (Maruf, B. A, Ed.). Beirut: Dar Al-Jail. [In Arabic]
34. Ibn Qulevaih, J. (1356 AP). *Kamel Al-Ziyarat*. (Amini, A, Ed.). Najaf: Dar al-Mortazaviyah. [In Persian]
35. Ibn Sa'd, M. (1990). *Al-Tabaghat al-Kubra*. (Atta, A, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah.
36. Institute of Islamic Studies. (1428 AH). *Dictionary of Hadiths of Imam Al-Mahdi*. Qom: Holy Mosque of Jamkaran. [In Arabic]
37. Khasibi, H. (1377 AP). *Al-Hidayah al-Kobra*. Beirut: al-Balagh Institute. [In Persian]
38. Khatib Baghdadi, A. (1417 AH). *History of Baghdad*. (Atta, A, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
39. Khazaz Razi, A. (1401 AH). *Kifayah al-Athar fi al-Nas ala al-A'imah al-Ithna Ashar*. (Kuhkamari, A, Ed.). Qom: Bidar. [In Arabic]
40. Khoei, A. (1413 AH). *Mujam Rijal al-hadith va Tafsil Tabaghat al-Ravah*. [In Arabic]
41. Koleyni, M. (1407 AH). *Al-Kafi*. (Ghaffari, A. A., & Akhundi, M, Ed.). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Arabic]
42. Mahali, H. (1423 AH). *Al-Hada'iq Al-Wardiyyah fi Manaqib al-A'imah Zaydiyya*. Sanaa: Badr School. [In Arabic]

43. Majhoul. (1391 AP). *Akhbar al-Dolah al-Abbasiyah va Fihe Akhbar al-Abbas va Valadehi*. (al-Douri, A., & al-Motalebi, A, Ed.). Beirut: Dar Al-Taliyah. [In Persian]
44. Manaiei, F., & Maaref, M. (1398 AP). A study of the authenticity and hadith jurisprudence of the hadiths explaining the lineage of Hazrat Mahdi in Sunni narration sources. *Journal of Quranic and Hadith Sciences*, (103), pp. 239-260. [In Persian]
45. Mashhadi Alipour, M. (1391 AP). A comparative study of the position of the mother in pre-Islamic and Islamic culture. *Journal of History in the Mirror of Research*, (33), pp. 99-118. [In Persian]
46. Mas'udi, A. (1409 AH). *Murawij al-Zahab va Ma'adin al-Jowhar*. (Dagher, A, Ed.). Qom: Dar al-Hijra. [In Arabic]
47. Moghaddasi Shafi'i Salmi, Y. (1428 AH). *Aqd al-Durar fi Akhbar al-muntazar*. Qom: Holy Mosque of Jamkaran. [In Arabic]
48. Mufid, M. (1413 AH). *Al-Irshad fi Ma'arifah Hojaj Allah Ali Al-Ibad*. (Al-Albait Institute, Ed.). Qom: Sheikh Mofid Congress. [In Arabic]
49. Muslim Neyshabouri, M. (1412 AH). *Sahih Muslim*. (Abdul Baqi, M. F, Ed.). Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
50. Najashi, A. (1365 AP). *Rijal al-Najashi*. Qom: Islamic Publications Institute. [In Persian]
51. Nobakhti, H. (1404 AH). *Firaq al-Shia*. Qom: Dar Al-Azwa. [In Arabic]
52. Nu'mani, M. (1397 AP). *Al-Qeibah*. (Ghaffari, A. A, Ed.). Tehran: Sadiq School. [In Persian]
53. Qaza'ei, M. R., & Moradi, A., & Kariminia, M. M. (1398 AP). Examining the example of Kowsar in Surah Kawthar in Shiite and Sunni narrations. *Journal of Comparative Interpretation Research*, (10), pp. 129-150. [In Persian]
54. Qazi Nu'man, M. (1409 AH). *Sharh al-Akhbar fi Fada'il al-A'imah al-Athar*, (Hosseini Jalali, M. H, Ed.). Qom: Teachers Association. [In Arabic]
55. Qazi, V. (1974). *Al-Kisaniyyah fi al-Tarikh va al-Adab*. Beirut: Dar al-Thaqafa.

56. Rabbani Golpayegani, A. (1395 AP). A study and critique of the genealogy of Imam Mahdi in Sunni traditions. *Journal of the Intizar Maw'ud*, (52), pp. 5-20. [In Persian]
57. Rahimi, Q. (1391 AP). The example of Ahl al-Bayt in the verse of purification with an approach to the sources of Ahl al-Sunnah. *Journal of Doctrinal-Theological Research*, (7), pp. 123-146. [In Arabic]
58. Saduq, M. (1359 AP). *Kamaluddin va Tamam al-Na'ameh*. (Ghaffari, A. A, Ed.). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]
59. Saduq, M. (1378 AP). *Uyoun Akhbar al-Reza*. (Lajevardi, M, Ed.). Tehran: Jahan Publications. [In Persian]
60. Saduq, M. (1398 AP). *Al-Tawhid (le al-Saduq)*. (Hosseini, H, Ed.). Qom: Teachers Association. [In Persian]
61. Saduq, M. (1406 AH). *Thawab al-A'amal va Iqab al-A'amal*. Qom: Dar al-Sharif al-Radhi. [In Arabic]
62. Saffar, M. (1404 AH). *Basa'ir al-Darajat fi Faza'il Ale Muhammad*. (Koucheh Baghi, M, Ed.). Qom: Ayatollah Al-Marashi Al-Najafi Library. [In Arabic]
63. Sayyid ibn Tawus, A. (1398 AP). *Al-Malahim va al-Fitan fi Zohour al-Qa'ib al-Muntazir*. Qom: Al-Sharif Al-Radhi. [In Persian]
64. Sayyid ibn Tawus, A. (1416 AH). *al-Tashrif be al-Minan fi al-Ta'arif be al-Fitan*. Qom: Sahib Al-Amr Institute. [In Arabic]
65. Shoushtari, M. T. (1410 AH). *Qamous al-Rijal*. Qom: Islamic Publications Institute. [In Arabic]
66. Tabarani, S. (1404 AH). *Al-Mujam al-Kabir*. (Al-Salafi, H, Ed.). Mosul: Maktab al-Ulum wa al-Hakam. [In Arabic]
67. Tabarani, S. (1415 AH). *Al-Mujam al-Awsat*. (Ibn Muhammad, T., & Al-Husseini, A, Ed.). Cairo: Dar al-Harmain. [In Arabic]
68. Tabarani, S. (1985). *Al-Mujam al-Saqir*. (Mahmoud, M. Sh, Ed.). Beirut: al-Maktab al-Islami.

69. Tabari Amoli Kabir, M. (1415 AH). *Al-Mustarshid fi Imamihi Ali Ibn Abi Talib* (Mahmoudi, A, Ed.). Qom: Kushanpour. [In Arabic]
70. Tabari Amoli Saghir, M. (Mansub). (1413 AH). *Dala'il al-Imamah*. (Ta- al- Hadithah). Qom: Be'that. [In Arabic]
71. Tabari, M. (1387 AP). *Tarikh al-Umam va al-Muluk*. (Ibrahim, M. A, Ed.). Beirut: Dar al-Torath. [In Persian]
72. Tha'labi, A. (1420 AH). *Yatimah al-Dahr fi Mahasin Ahle al-Asr*. (Mufid, M, Q, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
73. Tusi, M. (1411 AH). *Al-Ghaybah*. (*Book of Al-Ghaybah le Al-Hajjah*). (Tehrani, E., & Naseh, A. A, Ed.). Qom: Dar al-Ma'arif al-Islamiyah. [In Arabic]
74. Waredi, S. T. (1397 AP). Analytical genealogy of Imam Mahdi from the perspective of the two sects. *Journal of Mashreq Mo'oud*, 1(45), pp. 167-206. [In Persian]
75. Yaqubi, M. (n.d.). *Tarikh al-Yaqubi*. Beirut: Dar Sader.
76. Zeinali, Q. (1395 AP). Conceptualization and application of Ahl al-Bayt ^ in the verse of purification. *Scientific-Research Quarterly of Islamic Theology*, (99), pp. 27-56. [In Persian]
77. Zubairi, M. (1999). *Quraysh lineage*. (Provençal, O, Ed.). Cairo: Dar Al-Maaref.
78. Omar, F. (1383 AP). Mahdism culture in the titles of Abbasid caliphs. (Moharrami, Q. H, Trans.). *Journal of Islamic History in the Mirror of Research*, (1), pp. 157-184. [In Persian]